

І. О. Білецька,
доктор пед. наук, доцент
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

БІЛІНГВІЗМ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано основні підходи вітчизняних і зарубіжних науковців до трактування поняття “білінгвальне навчання”, його особливості і переваги, а також з’ясовано специфіку формування полікультурної особистості у процесі двомовної освіти.

Ключові слова: білінгвізм, двомовне навчання, іншомовна освіта, полікультурна особистість, діалог культур.

Постановка проблеми. Актуальність усіх питань, пов’язаних з культурою, набула на сьогодні небувалої гостроти. В останні роки соціальні, політичні й економічні потрясіння світового масштабу призвели до небувалої міграції народів, їх переселення, зіткнення, змішення, що, безумовно, веде до конфлікту культур. Закономірно, що науковці шукають нові можливості, види та форми спілкування для більшого порозуміння, ефективного діалогу культур, терпимості та поваги до культури співкомуніканта. Один із шляхів вирішення проблеми розвитку у підростаючого покоління умінь міжкультурного спілкування, тобто формування полікультурної особистості, зреалізовується в процесі білінгвального навчання.

Положення про необхідність вивчення іноземної мови у нерозривному зв’язку з культурою народу – носія цієї мови вже давно сприймається в методиці іншомовного навчання як аксіома. Зрозуміти основні особливості мови і тим більше культури можна лише через порівняльне вивчення. Якщо

мовний бар'єр є очевидним, то бар'єр культур стає очевидним лише при зіткненні рідної культури з чужими, відмінними від неї. Культурні помилки сприймаються набагато гостріше, ніж мовні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті нашого дослідження інтерес становлять праці, предметом яких є вивчення загальних тенденцій полікультурної освіти, аналізуються її концепції та шляхи, форми і методи реалізації. Серед них, зокрема, можемо назвати дослідження Р. Агадулліна, Є. Антипової, В. Бойченко, О. Джуринського, Г. Дмитрієва, І. Лощенової, А. Солодкої та ін.

У працях І. Бондаренко, О. Кузнецової, О. Першукової, В. Сімкін, Г. Степенко, М. Тадеєвої та інших були вивчені деякі питання навчання іноземних мов відповідно до вимоги створення єдиної багатомовної багатонаціональної Європи з наголосом на полікультурному компоненті змісту навчання іноземних мов. Роботи Є. Спіцина, І. Тараненко, С. Толмачевої, О. Шерстюк пропонують типологію двомовного навчання, подають дані про структуру лінгвістичної освіти та розглядають сучасні підходи до викладання іноземних мов і досвід їх вивчення у школах країн Європи.

У своїй статті ми ставимо за мету проаналізувати основні підходи до трактування поняття “білінгвальне навчання”, його особливості і переваги та з'ясувати специфіку формування полікультурної особистості у процесі двомовної освіти.

Виклад основного матеріалу. Двомовна освіта виступає основною дуже важливою, хоча й недостатньо оціненою складовою полікультурної освіти, оскільки, незважаючи на те, що досить часто сприймається як освіта, яка стосується лише мови, вона торкається й інших сторін суспільного життя. У свою чергу, вирішення проблем ефективного білінгвального навчання тісно пов'язане з вихованням полікультурної особистості.

Про необхідність вивчення культури народу, мова якого вивчається, зазначав у свій час американський методист Р. Ладо [11]. Ідея про зв'язок вивчення мови з культурою народу також знайшла відображення у працях

Ш. Швейцера, Е. Сімоне, які запропонували конкретну схему навчання, що містить основні відомості про звичаї й особливості носіїв мови, яка вивчається [8]. Ф. Аронштейн та Е. Отто стверджували існування культурознавчого аспекту в основі навчання мови, яка є відбитком духу народу, засобом пізнання його культури і мислення. У процесі оволодіння мовою людина набуває додаткових екстралінгвістичних знань щодо вживання мовних засобів [10].

У нашому дослідженні виходимо з того, що мова не може вивчатися без виявлення особливостей культури народу, який нею розмовляє. Вона відображає не лише фрагмент реальної дійсності, даний етнічній спільноті, а й образ життя, світобачення, національний характер, систему цінностей, менталітет народу, його суспільну самосвідомість у цілому [1,35]. Слід зазначити, що культуру народу також неможливо комплексно досліджувати без вивчення тієї мови, якою розмовляє цей народ. Тобто мова не існує поза культурою, взаємовплив мови і культури є, дійсно, комплексним і, на нашу думку, він має розглядатися саме з різних позицій, тому ми вважаємо такий підхід до вивчення цієї проблематики найбільш доцільним та об'єктивним.

Теоретики полікультурної освіти вважають, що білінгвальне навчання відіграє важливу роль для становлення полікультурної особистості школярів. Для учнів воно є важливою умовою усвідомлення своєї культурної та етнічної ідентичності, повноцінного розвитку особистості, покращення можливостей соціальної адаптації та подолання навчальних труднощів. Двомовне навчання дає можливість вивчити другу мову, успішно адаптуватися до нових культур і нового соціального оточення. Вивчення мови супроводжується вивченням культури народу, який є її носієм, і сприяє багатогранному розвитку толерантної особистості [2,113].

На поняттєвому рівні проблем двомовної (білінгвальної) освіти зустрічаємо різноманітні підходи до їх розуміння і трактування у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних фахівців, які розглянемо більш докладно.

На думку російського вченого А. Ширіна, білінгвальна освіта – “це цілеспрямована педагогічна організація соціалізації індивіда, що відбувається в

умовах природного чи штучного білінгвізму, у процесі якої забезпечується засвоєння школярами цінностей світової культури засобами рідної та іноземної мов”. Він також говорить про поєднання у білінгвальній освіті двомовного навчання та полікультурного виховання. При цьому білінгвальне навчання визначається як взаємопов’язана діяльність учителя та учнів у процесі вивчення окремих предметів рідною та іноземною мовами, що забезпечує високий рівень іншомовної компетенції та засвоєння змісту предмета. Що ж стосується полікультурного виховання, то воно полягає у засвоєнні цінностей світової культури, культурно-історичного та соціального досвіду різних країн і народів засобами рідної та іноземної мов [5,68–70].

Один з визнаних авторитетів у галузі білінгвального навчання у зарубіжній педагогічній науці Дж. Каммінс (J. Cummins) вважає, що поняття двомовної освіти “стосується використання в процесі навчання двох і більше мов як засобів навчання. Мови використовують у певному співвідношенні протягом усього терміну навчання чи на якомусь із його етапів для опанування здебільшого предметного змісту, а не вивчення мовних систем” [9,3].

Такий науковець, як С. Мей (S. May) у своїй статті, опублікованій у “Мовній та освітній енциклопедії” (Encyclopedia of Language and Education), притримується класичного визначення двомовної освіти, запропонованого у 1970 році Т. Андерсоном (T. Andersson) та М. Боєром (M. Boyer), в основі якого лежить “використання двох мов у навчальному процесі для опанування змісту предметів”. Він також наголошує, що відсутність навчального процесу двома мовами, навіть за умови наявності у класі двомовних дітей, не є двомовною освітою [14,19–34].

К. Бейкер у монографії 2001 року видання, присвяченій проблемам білінгвізму, стверджував, що особливістю двомовної освіти є “наявність двох мов як засобів навчання, жодна з яких вивчається не лише як предмет, тобто не обмежується вивченням мови як системи” [6]. У 2011 році у п’ятому доповненому виданні цієї ж праці він наголошує на необхідності “розрізнити навчання з використанням двох мов, яке має на меті формування двомовності, і

навчання двомовних дітей, але збереження їх двомовності не є метою реалізації змісту навчання” [7,207].

Д. Ласагабастер (D. Lasagabaster) та А. Хюгет (A. Huet) під двомовною освітою розуміють початок навчання мовою меншості, до якої згодом приєднується навчання мовою більшості, а з вивченням іноземної мови навчання перетворюється в багатомовну освіту [13,1–7.]

Ми погоджуємось з думкою О. Першукової, яка підкреслює, що особливою рисою багатомовної освіти є “освітня мета, яка полягає в досягненні багатомовності як здатності компетентно послуговуватись мовами, тоді як для двомовної освіти важливим є використання двох мов у певному співвідношенні саме як засобів навчання”. Спільною для обох підходів є мета навчання – формування багатомовності як здатності школярів спілкуватися більше ніж однією мовою [3,124].

Базуючись на усіх проаналізованих дефініціях двомовного навчання, можемо узагальнити, що білінгвальне навчання – цілеспрямований процес залучення до світової культури засобами рідної та іноземної мов, коли іноземна мова виступає в якості способу пізнання світу спеціальних знань, засвоєння культурно-історичного та соціального досвіду різних країн і народів.

На сучасному етапі білінгвальна або бікультурна освіта передбачає використання двох мов у певні моменти навчання і базується на положенні, що мова й культура, якою володіє учень, – велика цінність.

Такий прихильник прямого методу навчання, як Р. Тарп (R. Tharp) вважає, що кожна мова відбиває різні світосприйняття народу. Тому варто наповнювати навчальний процес матеріалами, які містять інформацію про життя й культуру того чи іншого народу і сприяють формуванню полікультурної особистості [15].

На рівні полікультурної та іншомовної освіти можуть взаємодіяти дві спільні групи факторів. Вони включають ставлення, з їхніми пізнавальним, емоційним і вольовим (які визначають поведінкові наміри і/або справжню поведінку) компонентами. Ставлення можуть стосуватися як вивчення

іноземної мови так і людей, які спілкуються цією мовою. Психологічні фактори також включають мотиваційну орієнтацію (властиву / не властиву або інтегративну / інструментальну), а також інтенсивність мотивації. Інші більш специфічні фактори включають етноцентризм і аномію (відчуття тривоги і соціальної ізоляції). Більш того, ставлення і мотивації батьків також мають вплив на мовні досягнення.

Варто зазначити, що оскільки ці фактори мають відношення до вивчення іноземної мови, то неважко зрозуміти, що вони також виступають і факторами, які визначають результативність полікультурної освіти. Причина полягає у тому, що існують ключові фактори, які викликають усвідомлення того, що їх необхідно взяти до уваги і залучити й інші, які мають вплив на засвоєння як іноземної мови, так і полікультурності. У свою чергу, ці два аспекти є взаємодоповнюючими, у чому й полягає значення мови у полікультурній освіті.

На думку авторів книги “Мова у полікультурній освіті” Р. Хусейна (R. Hoosain) та Ф. Салілі (F. Salili), у полікультурній та іншомовній освіті можна виділити певні спільні риси. Одна з них, що стосується обох сфер, – це їхній маргінальний статус. Не зважаючи на те, що розмаїтість стала основою змісту багатьох аспектів освіти таких, як навчальний план, методи навчання, навчальні матеріали і стандарти підготовки вчителів, вона часто сприймається як таке, що часто обговорюється, але реально не застосовується на практиці. Наприклад, навчальна програма вчителя може наголошувати на необхідності розмаїтості, рівності, демократії та соціальної справедливості, але вона недостатньо забезпечує інтеграцію полікультурності в усі навчальні курси чи класи. Більш того, існує тенденція розглядати проблеми розмаїтості як такі, що стосуються лише расових чи мовних меншин [12,34].

Так само як має місце тенденція до того, щоб полікультурну освіту обмежити певними рамками, іншомовна освіта у США також отримала маргінальний статус у школі. Вивчення сучасних іноземних мов не є обов’язковим для всіх школярів, а швидше за все, що склалося історично, цей предмет займає друге місце після інших основних і додаткових дисциплін. У

середній школі більшість учнів проходять початковий курс, у той час як здобути просунутий рівень або навчатися більше двох років здебільшого можуть ті, хто планує вступати до коледжу. Через своє другорядне місце програми з вивчення іноземних мов беззахисні перед скороченням бюджету. Програми, за якими англійська вивчається як іноземна, або двомовні програми для учнів мовних меншин фінансуються не краще. І хоча наголошується на забезпеченні федеральної підтримки учнів, які вивчають англійську мову, відсутність педагогічних кадрів, навчальних аудиторій та навчальних ресурсів є типовими проблемами багатьох шкільних районів. Більш того, виборці таких штатів, як Каліфорнія, Арізона і Массачусетс нещодавно, підтримавши пропозицію проти двомовного навчання у 1998, 2000 та 2002 роках, відповідно, позбавили учнів доступу до багатьох двомовних програм у їхньому штаті.

Крім того, що і полікультурна освіта, й іншомовна освіта досить часто ставляться у певні рамки, вони, за твердженням Р. Хусейна та Ф. Салілі, надають привілеї лише учням із заможних сімей, забезпечуючи їх знаннями та вміннями, необхідними для задоволення їхніх економічних і професійних інтересів, на відміну від тих, хто належить до бідного робітничого класу. Основна потреба у навчанні іноземних мов часто пов'язана з міжнародним бізнесом, дипломатією та національною безпекою, тобто тими професіями, які, як правило, опановують представники еліти. Таким чином, іншомовна освіта сприяє отриманню соціоекономічного статусу quo та культурного капіталу заможними людьми, функціонуючи як елітна освіта. Наприклад, Міжнародна програма бакалавріату (the International Baccalaureate Program) у середніх школах, що часто вважається елітною, вимагає вивчення іноземної мови.

Про елітарну сутність полікультурної освіти можна також говорити й тоді, коли вона розглядається у контексті глобальної освіти. Полікультурна освіта з глобальної точки зору може стати більш релевантною для майбутніх керівників приватних та держаних секторів, ніж для представників робітничого класу. Полікультурна освіта, як антирасистська базова освіта для всіх учнів, перш за все спрямована на різні види розмаїтості у конкретному суспільстві.

Полікультурна освіта, як частина глобальної освіти, зосереджується на глобальному суспільстві. Вона стосується таких проблем, як вірування та цінності людей, глобальні проблеми, глобальна історія, крос-культурне взаєморозуміння та взаємодія і розвиток аналітичних здібностей. Ці відповідні знання та здібності стають особливо необхідними, коли учні своє майбутнє вбачають у діяльності в приватних компаніях чи урядових агентствах, які мають справу з міжнародною діяльністю, або в регулярному спілкуванні з представниками різних глобальних суспільств. Аналогічно до того, що іншомовна освіта є економічно вигідною, полікультурна / глобальна освіта може сприяти процвітанню майбутнього еліти у глобальній капіталістичній економіці [12,36].

Безперечно, двомовне навчання має багато вагомих переваг над іншими програмами. Перш за все, воно має можливість опосередковано здійснювати вплив на мотивацію учнів навчатися, по-друге, пропагує та розвиває білінгвізм, по-третє, сприяє підвищенню статусу етнічних меншин і збереженню й розвитку мов, які поступово зникають.

Отже, двомовна освіта виступає невід'ємною і важливою складовою формування полікультурної особистості, більше того, вона набуває все вагомішого значення у зв'язку з нинішніми та майбутніми змінами у структурі населення сучасного світу. Для того, щоб навчання полікультурної комунікації було дійсно продуктивним, у процесі вивчення іноземної мови необхідно враховувати цілу низку окремих аспектів: лінгвістичні (навчання лексиці), прагматичні (правила поведінки зумовлені конкретною ситуацією та культурою), естетичні (що приймається за норму в одній культурі і відрізняється від норм іншої країни), етичними (що відображає моральні цінності), елітні (література, мистецтво певного народу).

Кожен з цих аспектів має свої можливості активізації. Так, лінгвістичні аспекти навчання полікультурного спілкування – це уміння визначати правильну лінію мовної поведінки в іншомовному середовищі, що гуртується на знанні особливостей менталітету носіїв мови. Для адекватного спілкування

інформацію потрібно перекладати не дослівно, а знати що і коли необхідно сказати в конкретній ситуації. Важливою умовою досягнення такого рівня спілкування іноземною мовою є не тільки знання способів вираження думок носіями мови, а й уміння співвідносити їх з нормами і звичними зворотами рідної мови. Розвиток таких навичок відбувається через етикетну лексику при одночасному зіставленні її з еквівалентами рідної мови. Завдання вчителя не просто подати лексичні кліше, а й рефлексувати їх на рідну мову та проаналізувати частоту вживання в повсякденній рідній культурі. Зіставлення, вироблене паралельно, дає учням можливість адекватно вживати ту чи іншу лексичну одиницю.

Спостереження, зіставлення різних прагматичних моментів тієї чи іншої культури дозволяє помітити в них не лише відмінності, але й подібності. Адже основним завданням полікультурної освіти засобами іноземної мови є формування і поглиблення уявлення не тільки про специфічні відмінності в культурах, а й про їхні загальні риси в глобальному сенсі.

Під час вивчення іноземної мови з метою врахування принципу полікультурності значне місце має використання автентичних відео- і аудіоматеріалів, неадаптованих текстів. Як правило, навчання іншомовної культури зводиться до виявлення країнознавчої інформації, так званого зняття культурологічних труднощів, яке відбувається через роз'яснення країнознавчих реалій. Для того, щоб не допустити помилки “відриву мови від культури”, необхідно починати навчання культурі з перших років вивчення іноземної мови, коли учні готові сприймати все нове з великим інтересом і увагою, ніж у старших класах [4].

Оскільки культура – поняття багатогранне і неоднорідне, видається неможливим визначити чіткі рамки її вивчення. Безсумнівно, учні повинні оволодіти фоновими знаннями про країну, мову якої вони вивчають, їм необхідно давати більше інформації про її літературу, історію, видатних людей. Проте не варто забувати й про масову культуру населення цієї держави. Якщо взяти таку типову для початківців тему, як “Сім'я”, то увагу учнів, які,

наприклад, вивчають іспанську мову, слід звернути на те, яка родина типова для іспаномовного населення, які відносини складаються між поколіннями, де така сім'я вважає за краще жити тощо. Таким чином, вважають американські практики в галузі полікультурної освіти, на заняттях з іноземної мови необхідне постійне поєднання як лінгвокраїнознавчого матеріалу, так і поведінкової культури країни.

Для більш продуктивного спілкування в рамках діалогу культур є природним наявність носіїв мови, які можуть безпосередньо розповісти про свої національні традиції і культуру та показати типові норми поведінки. Тут безперечну перевагу має саме двомовне навчання. Також важливе значення має спілкування в мережі Інтернет, яке дозволяє учням обмінюватись інформацією зі своїми іншомовними однолітками, тим самим вивчаючи і їхню культуру.

Висновки. Таким чином, для формування полікультурної особистості у процесі вивчення іноземної мови, необхідно: визначати обсяг культурологічного матеріалу, запропонованого в мовній одиниці; виявляти, якого роду культура відображена в тій чи іншій мовній одиниці, і, відповідно, відбирати і подавати навчальний матеріал; зіставляти та по можливості проводити паралель між іншомовною культурною реальією і національним культурним явищем.

Отже, можна з упевненістю стверджувати, що кожна освоєна іноземна мова розширює культурні знання людини, даючи їй можливість стати повноправним членом полікультурного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
2. Лук'янчук С. Ф. Двомовне навчання в громадських школах США : минуле і сучасний стан / С. Ф. Лук'янчук // Наукові записки. Серія "Психологія і педагогіка". – Острог : Вид-во НаУ "Острозька Академія", 2007. – Вип. 9. – С. 290–299.
3. Першукова О. О. Погляди зарубіжних вчених на сутнісні

характеристики двомовної та багатомовної освіти / О. О. Першукова // Міждисциплінарність як методологія гуманітарних наук : мова, освіта, культура : зб. наук. праць за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. (26–27 квітня 2012 р.). – Умань : П П Жовтий О. О., 2012. – С. 122–125.

4. Резнік Н. В. Основні аспекти полікультурного виховання в процесі вивчення іноземної мови в вузі [Електронний ресурс] / Н. В. Резнік. – Режим доступу : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN14/11rnvmvv.pdf>

5. Ширин А. Г. Билингвальное образование в отечественной и зарубежной педагогике : дисс. ... докт. пед. наук : 13.00.01 / А. Г. Ширин. – Великий Новгород, 2007. – 339 с.

6. Baker C. Foundations of bilingual education and bilingualism. Multilingual matters / C. Baker. – Clevedon, 2006. – 492 p.

7. Baker K. A., de Kanter A. Effectiveness of bilingual education : A review of the literature / K. A. Baker, A. de Kanter. – Paper prepared for the US Office of Education, 1981. – 66 p.

8. Committee on multicultural education. Educators' preparation for cultural and linguistic diversity : A call to action [Electronic resource]. – Mode of access : [/http://aacte.org/pdf/Programs/Multicultural/culturallinguistic.pdf](http://aacte.org/pdf/Programs/Multicultural/culturallinguistic.pdf)

9. Cummins J. Bilingualism and special education / J. Cummins. – San Diego : College Hill Press, 1984.

10. Educational Resources Information Center [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.accesseric.org81>

11. Encyclopedia of education ; ed. by J. Guthrie. – USA : Macmillan Reference Library, 2003. – 3357 p.

12. Hoosain R., Salili F. Language in Multicultural Education / R. Hoosain, F. Salili. – Greenwich : Information Age Publ., 2005. – 410 p.

13. Lasagabaster D., Huget A. A Transitional study in European bilingual contexts // Multilingualism in European Bilingual Contexts : Language Use and Attitud ; ed. by D. Lasagabaster. – Clevedon, GBR : Multilingual Metters Limited, 2006. – 251 p.

14. May S. Bilingual/Immersion Education : What the research tells us // Encyclopedia of Language and Education ; ed. by J. Cummins and N. Hornberger. – Springer Science + Business Media LLC. – 2008. – P. 19–34

15. Terrel T. D. A natural approach to second language acquisition and learning / T. D. Terrel // Modern Language Journal. – 1977. – № 61. – P. 325–336.

Билецкая И. А. Билингвизм как основа формирования поликультурной личности.

В статье проанализированы основные подходы отечественных зарубежных ученых к трактовке понятия “билингвальное обучение”, его особенности и преимущества, а также описана специфика формирования поликультурной личности в процессе двуязычного образования.

Ключевые слова: билингвизм, двуязычное обучение, иноязычное образование, поликультурная личность, диалог культур.

Biletska I. O. Bilingualism as a bases of multicultural individual formation.

Main approaches of Ukrainian and foreign scientists to the definition of the term “bilingual education”, its peculiarities and advantages have been analyzed in the article, the specificity of multicultural personality formation in the process of bilingual education has been also described.

Key words: bilingualism, bilingual education, foreign language learning, multicultural personality , dialogue of cultures.